

Drago Roksandić
Nicolo Sponza

TRIPLEX CONFINIUM (TROMEĐA) KAO VIŠERJEČJE

Ranonovovjekovni kartografski kontrasti¹

UDK: 94(497.5) „15/17“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 11. 10. 2015.

„...no ja ipak ne ću da jamčim za tuđa kazivanja, po kojima bi se, kad bi bila istinita, moralo nesumnjivo zaključiti, da rijeke Krka i Cetina imaju iste podzemne izvore. Ali nije Cetina jedina, koja ima podzemnu rijeku iznad svojih izvora. U našim krajevima ima na više mjesta podzemnih rijeka, budući da tako reći sve potječu iz Turske. Radi toga svaka jaka žila vode, koja se gubi u Cetini, ima jednu ili više spilja iznad izvora.“

(Ivan Lovrić (1948): *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice* (preveo Mihovil Kombol), Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 18–19.)

Sažetak: *Pojam Triplex Confinium (Tromeđa) izvorno je imperijalni fenomen, konstrukt habsburško-mletačko-osmanskih razgraničenja s mnogobrojnim povijesnim implikacijama, aktualnima u svagdašnjicama sve do ovog doba. Ekohistorijski, Tromeđa je imaginarna točka koja “umrežava” izvorišta Cetine, Krke, Une i Zrmanje, odnosno, njihova porječja. Rijetki su pokušaji da se ekohistoriji Tromeđe pristupi s njezinih rijeka. Ovom prilikom ćemo se s time u vezi ograničiti na ranonovjekovnu epohu, dakle, “klasično doba” povijesti Tromeđe.*

Ključne riječi: *Triplex Confinium (Tromeđa), imperijalno višegraničje, Jadransko more, Podinarje, rijeke na Tromeđi*

¹ Ovaj rad uvelike duuguje svoj kartografski sadržaj susretljivosti profesora Giovannija Radossija, ravnatelja Centra za povijesna istraživanja u Rovinju / Centro di ricerche storiche di Rovigno. Omogućio je i svojim savjetima olakšao korištenje bogate kartografske zbirke Centra. Brojne rasprave u vezi s korištenjem raspoloživih karata i kartografske literature između knjižničara u Knjižnici Centra N. Sponze i D. Roksandića dovele su do takve razine koautorske suradnje da ovaj članak zajednički potpisujemo.

„*Triplex Confinium* (Tromeđa) kao višerječje“ prilog je kritičkom propitivanju naslovljenog koncepta s fluvijalnog ekohistorijskog stajališta, zamišljenog metodom kontrastiranja pristupa u različitim tradicijama ranonovovjekovne historiografske refleksije. Nastavak je to sada jednoga već podavno započetog istraživanja.² U međuvremenu su izvori („vrela“) rijeka na Tromeđi, tj. Une, Cetine, Krke i Zrmanje prestali biti prije svega mjesta pohoda poklonika prirodnih ljepota i pretvorili se u atraktivne destinacije masovnog turizma.³ Da bi se stiglo do bilo kojeg od tih izvora, danas je potrebno putovati u drugim pravcima nego što se to obično radilo u dugim povijesnim trajanjima od liburnskih i delmatskih vremena do „praga“ ranoga novog vijeka. Mithad Kozličić, Mateo Bratanić i Sanda Uglešić objavili su 2011. godine članak „Hrvatsko-bosanskohercegovačko razgraničenje na Pounju od 17. do 20. stoljeća prema izvornoj kartografskoj građi“ u kojem su upravo o tome zapisali: „..., istodobno, to (Pounje – nap. D. R.) je i središte tisućljećima staroga *unskoga prometnoga koridora*, u srednjem vijeku poznatoga kao *via exercitualis*. Naime, u relativnoj blizini izvora Une, koja pripada Crnomorskom slijevu, izvori su triju rijeka jadranskog slijeva: Zrmanja, Krka i Cetina, pa se unski prometni koridor i razvio zahvaljujući toj mreži vodotoka, koji su tisućljećima funkcionirali (doline uz tekućice) kao prometni pravci. Zato se vrlo rano razvija komunikacija S – N i obratno (...). Nju će osmanska osvajanja prekinuti i preusmjeriti na E – W, ali rijetko obratno. Tek će austro-ugarskim zauzećem BiH biti iznova uspostavljen pravac S – N i obratno, a smjer E – W, ostat će, ali s vrlo malim značenjem.“⁴ Mirela Altić na naručenoj karti „Putna mreža u Hrvatskoj i susjednim ze-

² Problem je inicijalno bio otvoren u članku „Dinara kao ekohistorijski problem: ranonovovjekovni kartografski aspekti“ (*Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 32–33/1999.–2000.: 333–343). Dopunjen, članak je objavljen pod naslovom „Prostor Tromeđe: varijacije na temu o Dinari“, u: Roksandić, Drago (2003): *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500 – 1800.*, Zagreb: Barbat, 53–71. Sadržajno je isti problem nešto kasnije slojevitije postavio Marko Šarić u članku „Planine i morlački svijet u Dalmaciji: ekohistorijski osvrt“ (*Ekonomika i ekohistorija* 6/2010.: 55–94), kritički propitujući izvorne premise prethodnog pristupa.

³ Google pretraživač danas (10. listopada 2015.) otkriva 16.100 stranica na temu „izvor / vrelo“ Cetine, 95.600 Krke, 21.500 Une i 6.270 Zrmanje. Međutim, ti pohodi i danas izgleda imaju više nego ranije okus avanture, čak egzotike, divlje ljepote, u svakom slučaju, nesvakidašnjeg pa i predmodernog jer su posvuda oko vrela ovih rijeka vidljivi razorni učinci ratova 1991./1992.–1995., upravo paradigmatično kontrastirajući Prirodu i Kulturu u tradicionalnom, humanističkom značenju pojmova.

⁴ Usp. *Geoadria*, 16/2011.: 27–91. Citat na str. 29–30.

Sl. 1. Izvorišta rijeka na Triplex Confinium
(Veliki atlas Hrvatske, Mozaik knjiga, Zagreb, 2012., str. 238)

mljama od antike do novog vijeka“ također je pokazala da vodotoci Une, Zrmanje, Krke i Cetine u antici, Srednjem i Novom vijeku korespondiraju s prometnicama koje povezuju (peri)panonske predjele s područjima koja u naše vrijeme markiraju Zadar, Šibenik i Split.⁵ Međutim, velika većina onih koji se danas kreću cestama prema spomenutim riječnim vrelima koristi najprije autoceste pa regionalne i na kraju ponetko mora i makadamske lokalne ceste, kojima se teškom mukom autom probija do odredišta koja su u nekim prošlim vremenima bila na magistralnim pravcima.

⁵ Usp. „KARTA 4. ...“, u: Roksandić, Drago (2003), *Triplex Confinium*, IV.

Ovdje se postavlja pitanje je li doista postojao *Triplex Confinium* u fluvijalnom ekohistorijskom smislu, s težištem na njegovu višerječju, prije 1699. godine, te kako su se predodžbe o tome kartografski iskazivale. Riječ je o kartografski materijaliziranim predodžbama ljudi koji u pravilu nikada nisu bili u tim predjelima, koji su predodžbe o njima stjecali kao profesionalci iz mnoštva različitih izvora, uključujući kartografske, ali ne isključujući usmene iskaze ljudi koji su ih u različitim prilikama pohodili.⁶ Spoznajnoteorijski, držimo da je pritom ključna problematika koju je razvio Reinhart Koselleck.⁷ Riječ je i o jednom aspektu aktualne diskusije o temeljnoj spoznajnoj problematici Jugoistočnoeuropskih studija.⁸ Ovaj je rad implicitno i prilog tim raspravama.

Triplex Confinium je pritom jedan od složenijih istraživačkih *case-studies*.⁹ Komunikacijska umreženost predjelâ Jadranskog mora, Dinar-

⁶ Usp. Shama, Simon (1995): *Landscape and Memory*, New York: Vintage Books; Stagl, Justin (1995): *A History of Curiosity. The Theory of Travel, 1550 – 1800. Studies in Anthropology and History*, London – New York: Routledge i Brausinger, Hermann; Breyer, Klaus; Korff /ur./ (1999): *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, München: Verlag C. H. Beck.

⁷ Usp. npr.: Koselleck, Reinhart (2002): *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*, Stanford University Press.

⁸ Usp. Mishkova, Diana: Scale and Cognition in Historical Constructions of Space, URL: <http://www.nnet.gr/historein/historeinfiles/histvolumes/hist10/historein10-mishkova.pdf> (10.10.2015.).

⁹ Da bi se bolje razumjelo pitanja ranonovovjekovne kartografske naravi, nužno je imati na umu osnovne enciklopedijske reference u vezi s predmetnim rijekama: „CETINA, rijeka u srednjoj Dalmaciji; izvire kod Vrlike na visini od 380 m nad morem. Od izvora do Zadarja teče prema jugoistoku, zatim prelazi u smjer istok – zapad, a pred ušćem u pravac sjever – jug. Tok Cetine dug je 105,5 km. U svom gornjem toku teče kroz Cetinsko, Vrličko, Koljansko, Ribarničko, Hrvatačko i Sinjsko polje. Ta su polja odijeljena sutjeskama (Gornjačka, Dragovička, Derventska i dr.). Gornji tok Cetine je karakteristična kompozitna dolina. (...) Porječje Cetine u Dalmaciji ima 1463 km², a uračuna li se prostor zapadne Bosne, iz koga ponornice teku prema Cetini, njezino porječje ima 4200 km².“ (*Enciklopedija Jugoslavije* (1956), 2/Bosna–Dio, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 371); „KRKA, 1. rijeka u sjevernoj Dalmaciji. Izvire 3,5 km sjeveroistočno od Knina iz jakoga pećinskog vrela na zapadnom podnožju Dinare. Teče Kistanjskim ravnjakom i kod Šibenika se ulijeva u more. Duljina toka, koji je pretežno usječen u vapnencima, iznosi 72,5 km, a ukupna površina porječja 2088 km². U Kninskom polju prima pritoke Butišnicu, Orašnicu, Kosovčicu koje se, kao i pritoka Krčić, smatraju njenim izvorišnim kracima. Dolina Krke dijeli se na izvorišni ili poljski (u Kninskom polju), kanjonski i pomorski dio (od Prokljanskog jezera do izlaza iz Šibenskog kanala). U prvom dijelu K. protječe kroz otvorene zavale i doline usječene u nepropusnim stijenama; duž dodira ovih nepropusnih stijena s vapnenačkim planinskim zaletom izbija 38 stalnih i povremenih vrela koja daju Krki znatnu količinu vode. (...)“ (*En-*

skih planina i Panonske nizine od sjeverozapada prema jugoistoku uvelike je u vezi s riječnim vodotocima kako Jadranskog tako i Crnomorskog sljeva koji se ponajčešće iz svojih planinskih izvorišta spuštaju bilo prema moru, bilo prema panonskoj dunavskoj pritoci Savi.¹⁰ Komunikacijski međuodnosi porječja Kupe i Rečine, Zrmanje, Krke, Cetine i Une te Bosne i Neretve u dugim trajanjima različita su intenziteta i u bilo kojem razdoblju nerazlučivi su od komunikacijskih umrežavanja duž Jadranskog mora – kako inzularno tako i litoralno – kao i duž Dinarskih planina ili pak Panonske nizine u različitim smjerovima.

ciklopedija Jugoslavije (1962), 5/Jugos – Mak, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 424); „UNA, rijeka u Bosni, desna pritoka Save. Izvire u nekoliko jakih kraških vrela kod mjesta Donja Suvaja, u Hrvatskoj. Poslije kratkog vijugavog toka kroz Suvajsku kotlinu prema sjeveroistoku skreće klisurom prema sjeveru i ulazi u manju kotlinu kod Martin broda, gdje s desne strane prima pritek Unac i pravi stepenice od sige visoke 20–25 m, preko kojih se voda pjenušavo prelijeva. Poslije toga U. ponovo teče kanjonom do proširenja doline kod Kulen-Vakufa, gotovo prema sjeveru ... (...) Kao i početni, tako se i završni tok Une nalazi u Hrvatskoj. Kao i sve kraške rijeke, U. nema mnogo većih pritoka po površini, ali joj velike količine vode priteču kraškim vrelima u samom koritu. Naročito mnogo takvih vrela ima u kanjonima. Dužina toka Une iznosi 212,5 km, površina sliva 7.285,5 km², prosječan pad 1,36 m/km.“ (*Enciklopedija Jugoslavije* (1971), 8/Srbija – Ž, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 417); „ZRMANJA, rijeka jadranskog sliva, izvire kod sela Zrmanja Vrelo u Lici i 69 km dugim tokom probija se do ušća u Novigradsko more. Porječje Zrmanje zajedno s pritocima Krpom, Dabarnicom i Šovića potokom iznosi 1016,1 km². Najveći dio voda Zrmanja sabire u gornjem toku, gdje se na nepropusnim verfenskim slojevima javljaju brojni izvori. Prelazeći na vapnenačku podlogu sjevernodalmatinske zaravni, Z. dobiva kanjonski karakter, koji je izražen sve do ušća. (...) Ribolov je moguć samo u gornjem toku.“ (*Enciklopedija Jugoslavije* (1971), 8/Srbija – Ž, 634)

¹⁰ Budući da su sve spomenute rijeke fenomeni hidrografije krša, vrijedi podsjetiti da su u 18. i 19. stoljeću bile predmet brojnih geoloških istraživanja, naročito na prijelazu 19. i 20. stoljeća. Jedan od ranijih priručničkih pregleda objavio je dr. Rikard Schubert 1909. godine. Polazeći od toga da je veći dio Dalmacije izgrađen od naslaga kamenca, koji za razliku od gline i kremenastog kamenja propušta vodu, ne prestaje geološki proces koji je autor opisao na sljedeći način: „Vode otapaju vapnenac, osobito ako sadržavaju nešto ugljične kiseline, a pošto je obično uslijed boranja raspucan, to se ove pukotine utjecajem vode sve više raširuju, a oborine brzo njima poniru. Voda prodire sada sve dublje, dok napokon ne dospije u takovu dubljinu, u kojoj više nemože dalje ponirati, pa se onda giblje u vodoravnom smjeru prema razini mora. (...) Ovu razinu vode temeljnice nesmiemo si umišljati kao jedinstvenu plohu, nego kao visinu plohe, koja spaja sve vodom ispunjene mnogobrojne pukotine. Ovim pukotinama oticaju kraške vode temeljnice k moru, ... (...) Prema sastavu raznog kamenja je i topivost u vodi različita, pa će podzemno tekuće vode moći u nekojem laglje topivom kamenju stvoriti prostranije pukotine i zato brže oticati.“ (Schubert, Rikard (1909), *Geologija Dalmacije*, Zadar: Matica dalmatinska, 160.)

Kada je riječ o komunikacijskim mrežama koje su na različite načine aktivne u svim epohama, putovi koji povezuju, s jedne strane, predjele Une, a s druge predjele Zrmanje, Krke i Cetine, odnosno Panonije i Jadranskog mora, izazivaju posebnu pozornost. *Via exercitualis*, antička cestovna poveznica između rimskih provincijskih centara Salone i Siscie, bila je sastavni dio složene mreže prometnica s istočne i zapadne obale Jadranskog mora, a simbolički u rasponu od Rima do različitih točaka na panonskom *limesu* te kasnije i između Rima i Carigrada.¹¹

Ptolemejeva slika svijeta, bez koje bi danas bile teško zamislive i Dinarske i Balkanske planine, nastala je iz genuino kasnoantičke rimske potrebe da se istovremeno nadzire i Jadransko („sinje“) i Crno more, kao i sva druga u poznatom svijetu: „Što se Rimljana tiče,“ – zapisala je Maria Todorova – „najstarija sačuvana latinska geografija Pomponija Mele iz prvih decenija nove ere, *De chorographia*, ponavlja priču o tome da se sa Balkana mogu videti dva mora. Plinije prenosi podatak o visini planine od 6 000 stopa, a kod Ptolomeja se ona spominje kao granica između provincija Trakije i Mezije. (...)...Ana Komnina, verovala (je) da se taj venac, iako se prekida kod Jadranskog mora, na drugoj obali nastavlja još dalje prema zapadu. Najverovatnije je upravo od Ane Komnine italijanski humanista Job Veracije preuzeo tu ideju, pa je 1553. govorio o veličanstvenom *catena mundi* koji se proteže od Pirineja do grada Nesebra (Mesembria – nap. D. R.) na Crnom moru.“¹² Smisao ovih transkontinentalno intoniranih napomena nije da se unaprijed minoriziraju značenja novovjekovnih kartografskih predodžbi višerječja na *Triplex Confinium*. Naprotiv. Rijeke su uvijek davale život cestama, koliko god su ih mogle i ugrožavati. Nerijetko su one bile jedine pouzdane prometnice. Bitno ih je uvijek pokušati konkret-

¹¹ *Tabula Peutingeriana* je objavljivana postupno, od 1591. do 1753., kada je integralno tiskana, ali je predodžba o cestovno integriranom Rimskom Carstvu uvelike prethodila njezinu objavljivanju, što, dakako, ne znači da se može zanemariti njezin utjecaj u Europi i svijetu u vrijeme kada tek počinje izgradnja modernih cesta koje se mogu uspoređivati s rimskima. U modernoj hrvatskoj povijesti antička *Via exercitualis* aktualna je i zbog srednjovjekovne komunikacije u Hrvatskoj i Ugarskoj u donekle usporedivoj funkciji.

U kasnoantičko doba, jadranski cestovni pravac išao je od Akvileje (*Aquileia*) preko Pule, Trsata (*Tarsatica*), Senja (*Senia*), Solina (*Salona*), Vida (*Narona* kraj Metkovića), Cavtata (*Epidaurum*), Drača (*Dyrrachium*), Ohrida (*Lychnidus*) i Herakleje kraj Bitolja prema Solunu. (...) Na sačuvanom splitskom miljokazu spomenuto je pet cesta, koje su vezivale Solin s pozadinom.“ (Usp. „CESTE.“, u: *Enciklopedija Jugoslavije* (1956), 2/ Bosna – Dio, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 364–369. Citati sa str. 365. i 366.)

¹² Todorova, Maria (1999): *Imaginarni Balkan*, Beograd: Biblioteka XX vek, 52.

nohistorijski kontekstualizirati te razumjeti međuodnose europskih logika kartografskih konstrukcija stvarnosti te kartografskih refleksa iskustava i očekivanja u proizvodnji, raspačavanju i recepciji karata. Kao što je *Triplex Confinium* u ranome novom vijeku bio točka sučeljavanja konfliktnih imperijalnih interesa, tako je i suvremena kartografija s njime u vezi bila praksa koja prethodi, prati ili slijedi to sučeljavanje, u najboljim slučajevima ne previđajući ljude i njihove (moguće) potrebe u kartografiranom prostoru.

II.

Geografske predodžbe o Jugoistočnoj Europi, stvorene Ptolemejevim djelom, s humanističkim posredovanjem postojano utječu i na ranonovovjekovne percepcije prostora. Međutim, europska ranonovovjekovna kartografija najvećim svojim dijelom utilitarne je naravi pa ovisno o potrebama i kontekstima tih potreba nastaju kartografske tradicije koje ne mogu izbjeći raznovrsne otklone od antičkih predložaka.¹³ Takvi otkloni nisu nužno bili prilozi usavršavanju kartografije i kvalitetnijem predočavanju prostornih iskustava. Waldseemüllerovo izdanje Ptolemejeve *Qvinta Evropaev Tabvla* (Strasbourg 1513.) prikazuje tokove Zrmanje („Tedanius fl.“) i Krke („Titius fl.“) kao konvergentne od njihovih ušća prema izvorima u „Montes Bebi“, dakle Dinari, kao vodotoke, ali i kao etničke granice.¹⁴ S druge strane, vrh „Montes Bebi“ na ovoj karti naglašeno centralitetno je prikazan, također i kao ishodište granice između provincija „Pannonia Svperior“ i „Pannonia Inferior“.¹⁵

¹³ U kasnom srednjem i ranom novom vijeku portolani i izolari su dugo vremena kvantitativno najbrojnije karte, a za njihovu sliku svijeta Ptolemejeva je ograničene važnosti. Međutim, kada je riječ o rijekama koje uviru u mora, bitno je imati na umu da su one logikom portolana i izolara kartografski „osvajane“ od ušća prema izvorima. Kada se tome dodaju i problemi razvitka ranonovovjekovne kartografije kao znanstvenog i tehnotehnološkog umijeća, kartografske predodžbe rijeka nužno su poseban predmet istraživanja.

¹⁴ Mithad Kozličić podsjeća: „geografski položaj naših rijeka u izvorima historijsko-geografskih podataka uvijek (je) specifičan. Arsija je tako uvijek etnička granica, čemu nema izuzetaka u vrelima. Identično je s Tedanijem = Telavijem, Titijem, pa Hipijem ili Nestom (Cetina), 70 te Neronom i Drilonom. 71 Ukratko. Istočnojadranske rijeke su granične crte! Isto tako, one su značajni izvori pitke vode, što je za sve ondašnje pomorce bilo izvanredno važno.“ (Kozličić, Mithad (1990): *Historijska geografija istočnog Jadrana u Starom vijeku*, Split: Književni krug, 86.)

¹⁵ Vidjeti Müllerovu rekonstrukciju Ptolemejeve Pete karte Europe, u: Slukan Altić, Mirela (2003): *Povijesna kartografija. Kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Samobor: Meridijani, 341.

Sl. 2. Waldseemüllerovo izdanje Ptolemejeve *Quinta Europae Tabula* (Strasbourg 1513.) (Centro di ricerche storiche di Rovigno, Fondo carte geografiche, n. inv 49/CG-2011)

Ovaj vrh je unutrašnje imperijalno višegranije i to na mjestu gdje će se u vrijeme objavljivanja Waldseemüllerove karte, u osmanskim ratovima, početi oblikovati područna jezgra budućeg *Triplex Confinium*-a. Fluvijalni aspekt pritom očito nije bio marginalan.

Tim je čudnije da su na karti „PANNONIAE, ET ILLYRICI VETERIS TABVLA Ex conatibus geographicis Abrahami Ortelij Antverpeniani“, objavljenoj u Ortelijevu atlasu 1590. godine upravo Zrmanja i Cetina u međudnosu svojih izvora i tokova prikazane bitno drugačije. Dok su izvori Krke i Cetine, „Titius flu.“ i „Tillurus flu.“, u neposrednoj blizini jedan drugome u podnožju „Bebij montes“, izvor Zrmanje, „Tedanius fl.“ „odlutao“ je na sjeverozapad, u podnožje „Albius, et Albanus mons“. Doduše, Zrmanja i izvire u arealu Velebita, ali je međusobna udaljenost izvora ovih rijeka bitno manja nego što to predstavlja ova karta, nastala krajem 16. stoljeća.¹⁶

¹⁶ Usp. Marković, Mirko (1993): *Descriptio Croatiae. Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Zagreb: Naprijed, 44–45.

Ne treba isticati da je Ortelijeva karta u mnogim svojim drugim aspektima kvalitetnija od Waldseemüllerove (npr. bitno kvalitetniji prikaz litoralnih i inzularnih dijelova istočnog Jadrana). Tada već duga tradicija mletačkih portolana nije mogla biti bez europskih učinaka, daleko preko granica sredozemnog svijeta.

Sl. 3. PANNONIAE, ET ILLYRICI VETERIS TABVLA Ex conatibus geographicis
Abrahami Ortelij Antverpeniani (1590.)

(Centro di ricerche storiche di Rovigno, Fondo carte geografiche, n. inv 13/CG-2011)

Čak i dva stoljeća kasnije, kada kartografija već dosegne razinu vizualno prihvatljivu i današnjim korisnicima, na vrhunskim kartama je bilo velikih previda. Rigobert Bonne (Raucourt, 1727. – Pariz, 1795.) bio je jedan od nekolicine najboljih francuskih kartografa kasnoga 18. stoljeća, nasljednik Jacquesa Bellina u Dépôt de la Marine 1773. godine. Osobno je inkarnirao napredak u shvaćanjima kartografske egzaktnosti i praktičnosti, rasterećene kasnobarokne artističnosti. Pomorske karte s težištem na priobaljima i zaobaljima bile su među njegovima najboljima.¹⁷ Tim je čudnije što na njego-

¹⁷ <http://www.mapsofworld.com/cartography/modern/rigobert-bonne.html> (10.10.2015.).

voj inače izvrsnoj karti PANNONIA DACIA ILLYRICUM ET MOESIA, objavljenoj u njegovu *Atlas Encyclopédique* iz 1787. godine, uopće nema vodotoka Krke. S druge strane, vodotoci Zrmanje, Cetine i Une su začuđujuće egzaktno predočeni, što znači da su i izvori ove tri rijeke jedan drugome u neposrednoj blizini – Une sjeverno, a Cetine i Zrmanje južno od planinskog masiva.¹⁸

Sl. 4. Rigobert Bonne, PANNONIA DACIA ILLYRICUM ET MOESIA (1787.)
(Centro di ricerche storiche di Rovigno, Fondo carte geografiche, n. inv 20/CG-2005)

Kartografski prelazak na istočnu obalu Jadranskog mora bio je avantura čak i u litoralnim predjelima sve do pojave topografskih karata, kada su se upravo francuski kartografi s početka 19. stoljeća odužili za sve ono nerijetko fantastično što je europska kartografija producirala praktično do istog tog doba.

¹⁸ Usp. Ivetić, Egidio (2014): *Adriatico orientale. Atlante storico di un litorale mediterraneo*, Rovigno – Fiume – Trieste: Centro di ricerche storiche – Unione italiana – Università Popolare, Tav. VIII, 220.

III.

Najbolji mletački kartograf s kraja 17. i početka 18. stoljeća, europski poznat stvaralac enciklopedističke kulture, franjevac Vincenzo Maria Coronelli (Venecija, 16. kolovoza 1650. – Venecija, 9. prosinca 1718.) najzaslužniji je za erudicijsko prepoznavanje Dalmacije u 18. stoljeću, kako u Mletačkoj Republici tako i u Europi. Ovdje je riječ samo o jednoj od brojnih karata na teme istočne obale Jadranskog mora koje je producirao.¹⁹ Konture morskih obala, pobrđa – koja se ne svode na puke „krtičnjake“, ali im još uvijek najviše sliče – zaravni i ravnica, veristički uvijenih riječnih tokova različitih širina od izvora do ušća, točkasto ucrtanih administrativnih granica na kopnu i moru, s neuobičajenim mnoštvom različito stiliziranih i markiranih toponima i, što je posebno uočljivo, zapisa na samim kartama, čine ovu kao i druge Coronellijeve karte klasičnim obrascima modernih karata izvedenih na kasnobarokni način. Ova je karta mletački trijumfalistička u 1688. godini kada su već izvjesne mnogobrojne nove stečevine u Dalmaciji. O tome svjedoče izgled i sadržaj kartuše, ali i ključni geografski pojmovi, poput neobičnog „Mare di Dalmazia / Parte del Golfo di Venetia“, tj. Dalmatinsko more dio Mletačkog zaljeva. Doduše, i Kvarner je „Isole, e Mar del Quarner Flanaticus Sinus“. Venetocentričam karte ipak je najvidljiviji iz činjenice da su jasno naznačene granice „Territorio di Zarra“, „Territorio di Nona“, „Territorio di Nouegradi“, „Contado Dostrovizza“ te „Monti Di Buccovizza“ – kao i minijturni teritoriji, svi u Bukovici i Ostrovici („Cerpote“, „Lofuluoci“, „Podradiniche“ te „Dobropog“) – ali nema državnih granica ni prema Habsburškoj Monarhiji ni prema Osmanskom Carstvu! Ne vidi se čak ni u čijem su posjedu predjeli s desne obale rijeke Zrmanje jer je i Lika isto tako detaljno kartografski dokumentirana kao i Dalmacija. Nejasno je i gdje su Osmanlije, iako se na karti očitavaju brojni tragovi njihove donedavne prisutnosti (npr. „Polisane Vestigio di Paese distrutto“, „Islan, ò Terra Noua“).

Zrmanja i Obrovac predmet su posebne Coronellijeve pozornosti, pa pored toga što je rijeka vrlo zorno prikazana i u svome donjem, nizinskom i gornjem, kanjonskom dijelu, predodžbe o njoj su obogaćene i sitnim, ali jasno čitljivim zapisom, koji joj daje i antički legitimitet, ali

¹⁹ „CONTADO DI / ZARA / Parte della Dalmazia / Descritto / Dal P. Maestro Coronelli Cosmografo della / Serenissima Republica di Venezia / Dedicato / Monsign. Illmo, e Revmo / Maffeo Farsetti, Protonotario / Apostolico, et Auditore della / Signatura / In Venezia / 1688 / con privilegio dell’Ecc. Senato“. (Ivetić, Egidio (2014), *Adriatico orientale*, Tav. XXXV, 252–253.)

je čini i sladokusački atraktivnom: „Il F Zermagna è creduto dalli piu Eruditi il Telauno di Latini, ed il Tedanio, di Tolomeo Trae la sua origine dal Monte Popin, ed è nauigabile con Marciliane sin ad Obrovazzo, oue si pescano Uostriche migliori.“ Iako je izvor rijeke izvan okvira karte, ona je vrlo uočljiva u njezinu gornjem desnom kutu: „Zermagna Fiume Tedanium“. Međutim, od Žegara („Zegor“), pogrešno prikazanog na desnoj obali rijeke, ona pred utok u „Canale di Nouegradi“ mijenja ime i čak postaje Obrovačka rijeka („Obrazzo F.“). U tome donjem toku mnoštvo je zapisa s obje strane rijeke, koji potenciraju važnost Obrovca. S lijeve su u visini Žegara „Caloieri“, tj. „Kaluđeri“ – a trebali bio biti s desne strane! – zatim „Molini“ (mlinovi) te „Obroazzo Picc[ol]o ò Sup[er]iore Senza Mur“ i niz rijeku „Obroazzo Grande ò inferiore con Fortezz[a]“. Niže je pogrešno upisan „Argyruntum“, što je svjedočanstvo koliko je i Coronelli bio fasciniran strateškom težinom Obrovca pa mu je htio pridodati i starigradsku baštinu.²⁰ (Starigrad je zabilježen kao „Starigrad ò Citta noua, fabricata dal Gen. Ciuran“!) Na utoku u Novigradsko more je „Guardia della Boenin“, gdje se nalazi i most preko rijeke koji vodi

Sl. 5. Vincenzo Maria Coronelli, *CONTADO DI ZARA. Parte della Dalmatia* (1688.) (Centro di ricerche storiche di Rovigno, Fondo carte geografiche, n. inv 34/CG-2005)

²⁰ Dubolnić, Martina (2007): *Argyruntum* i njegov teritorij u antici, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49 (1): 1–58.

na ruševine osmanskog brodogradilišta („Vestigio di Fabriche P[...]o di Legno“). Uzvodno u visini Obrovca označeno je mjesto dokle se moglo doprijeti većim brodovima („Qui arrivano le Marciliane“)! Ipak, izvor Zrmanje na ovoj karti ostaje tajnom.

Na rubu desne strane karte naslućuje se vodotok Krke impresivnim prikazom njezine desne, danas potopljene pritoke Guduče („Il F. Guducha sboccanel F. Cherca Titius“). U kakvu bi odnosu mogle biti Zrmanja i Krka ne može se zaključiti na temelju obavijesti s ove karte. Jedino je jasno da su obje rijeke u Dalmaciji – važne, a neizravno se sugerira i da su jedino mletačke rijeke. Budući *Triplex Confinium* je i sam Coronelli u to vrijeme, jedanaest godina prije Karlovačkog mira, najvjerojatnije zamišljao znatno drugačije, o čemu svjedoče nerijetki kartografski prikazi „Dalmazia Veneta“ i „Dalmazia Turcha“ u to doba.

Kada je riječ o porječju *Triplex Confinium*-a *avant la lettre*, najreprezentativnija je prekrasna kasnobarokna karta LA CROATIA E CONTEA DI ZARA descritte da Giacomo Cantelli da Vign[oll]a suditto, e Geografo del Ser[enissi]mo S[ignore] Duca di Mod[en]a e dana in Luce da Gio[ovanni] Giacomo de Rossi dalle sue stampe in Roma, alla Pace con Priu[ilegi]o del S[anto] P[adre] 1690.²¹

Karta je nastala u nestrpljenju, u iščekivanju kraja protuosmanskog rata, pa su granice prekovelebitske Hrvatske povučene tako da su istom svijetlozelenom bojom obuhvaćene i habsburška i osmanska Hrvatska – do zapadne obale Vrbasa, bez Jajca, a habsburško-osmansko-mletačka tromeđa fiksirana je jedva nešto sjevernije, u visini predjela „Serb“ i „Lapaz“, nego što će biti definirana 1699. godine, doduše, ostavljajući Livno („Hliuno“) na mletačkoj strani.²²

²¹ Marković, Mirko (1993): *Descriptio Croatiae*, 124–125.; URL: http://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-cantelli_%28Dizionario-Biografico%29/ (11.10.2015.)

²² Isti autor je 1689. godine objavio kartu „IL REGNO DELLA BOSSINA“, koja se svojim predodžbama o granicama podudara s ovom kartom iz 1690. godine. (Vidjeti: SLUKAN ALTIĆ, *Povijest kartografije*, 354.) Inače, kada je o Uni riječ, u nas je najbolje djelo Mithada Kozličića (2003) *Regiones flumina Unnae et Sanae in veteribus tabulis geographicis / Unsko-sansko područje na starim geografskim kartama (Izbor karata, planova, veduta i kontekstu historije Unsko-sanskog područja od kraja 15. do početka 18. stoljeća*, Sarajevo – Bihać: Nacionalna i univerzitetna biblioteka Bosne i Hercegovine – Arhiv Unsko-sanskog kantona. Sedam Cantellijevih karata reproducirano je i komentirano na str. 193–211.

Sl. 6. Giacomo Cantelli da Vignolla, *LA CROATIA E CONTEA DI ZARA* (1690.)
(Centro di ricerche storiche di Rovigno, Fondo carte geografiche, n. inv 72/CG-2011)

Vodotoci Une, Zrmanje, Krke i Cetine predstavljeni su zapanjujuće precizno, neovisno o tome što bi danas mogla reći geomorfološka analiza. Sjeverno od „Knin“ ili „Tina“, okruženih močvarastim jezerima, sustječu se „Butisniza fl.“, „Cherca fl.“ – s dva različita izvora i pritokom „Starniza fl.“ te „Topliz fl.“ (očito Krčić). „Topliz fl.“ s jugoistoka dobiva neimenovanu pritoku iz „Val Polizza“, koja teče duž podnožja „Monte Polizza“. Lijeva pritoka „Cicolla fl.“ također dobiva nekoliko svojih pritoka u gornjem toku s polja „Cossovo“ i „Petrouto“. I s desne strane rijeke, u visini otočkog samostana na Krki, „Vissoucaz“, prikazan je neimenovani pritok koji se spušta s „Monti di Bucouizza“, istočno od Obrovca na zrmanjskoj strani. Sjeverno od Visovca označen je manastir „S[an] Arcangelo“, što nije čest slučaj na kartama tog vremena. Slapovi nisu posebno označeni. Donji tok rijeke podijeljen je u tri jezera („Lago di Scardona“, „Lago di Pruclian“ i „Lago di Sebenico“), međusobno odvojena kanalima s nizom fortifikacija

i rasutih naselja između Skradina i Šibenika s obje riječne obale. Istovremeno je Krka označena i kao granica „Contado di Zara“. Prikazani dio gornjeg toka rijeke Cetine također je kartografski intrigantan, ali mnogo više pozornosti izaziva prikaz gornjeg toka rijeke Une.

Mnoštvo je zajedničkih profesionalnih afiniteta između Coronellija i Cantellija, koji su na različite načine uočljivi u realizaciji pojedinih karata. Obojica su bili ljudi velikih radoznalosti, širokih vidika, ali i odličnog obrazovanja te obojica etablirani kartografi. Najveća je razlika među njima bila u tome što je Coronelli jedva izlazio iz Venecije, a Cantelli je cijeli život bio u pokretu između različitih centara kulturne izvrsnosti u rasponu od rodne Modene do Pariza, Rima, Napulja, Bolonje itd. U Cantellija je prepoznatljiviji utjecaj vrhunskih francuskih kartografa 17. stoljeća, s kojima je i osobno surađivao. Kartografske projekcije su im slične, onomastičkog materijala imaju i jedan i drugi začuđujuće mnogo u odnosu na njihove prethodnike. Kada je riječ o kontinentalnim unutrašnjostima Jugoistočne Europe, ipak i oni, posebno ambiciozniji Cantelli, kartiraju planinske predjele nijansiranim šrafiranjem „krtičnjaka“. Riječne vodotoke očito orijentiraju na temelju narativnih ili oralnih izvora jer su kartografski nedovoljno pouzdani. Obojica su uspješniji kada prikazuju vodotoke u Dalmaciji pod mletačkom vlašću, a manje uspješni – kao Cantelli – kada unatoč mnoštvu detalja ipak pogrešno rješavaju čitav niz problema u vezi s gornjim tokom rijeke Une. Prema Cantelliju, kod manastira Rmnja – u današnjem Martin Brodu, na ušću Unca u Unu, koji je na karti označen kao lokalitet „Orman / Orban“ – susjete se s lapačke strane („Klapaz“) dva vodotoka, „Liska fl.“ i „Dobroniza fl.“. Prva uvire u drugu nedaleko mjesta „Lapacz“. „Dobroniza fl.“ izvire kod drugog mjesta „Lapac“, nedaleko jednog od izvora Krke („Cherca fl.“), a uvire u „Vnna fl.“, ustvari „Vnnatz“, nedaleko ispod „Monte Popin“. Južno od „Monte Popin“, kod sela „Popine“ nalazi se izvor „Zermagna fl.“! Cantelli je zamijenio rijeke Unu i Unac pa je Una izgubila svoj izvor.

Bitno je da se svi spomenuti izvori (Krka, Una i Zrmanja) nalaze u neposrednoj blizini, ali i na tromeđi Hrvatske, Dalmacije i Bosne – kako ju je vidio Cantelli. Drugim riječima, *Triplex Confinium* je bio implicitni konstrukt i prije nego što je postao predmet diplomatskih pregovora na temelju *uti possidetis*. U tome su Coronelli i Cantelli u osnovi bili suglasni nekoliko godina prije Karlovačkoga mirovnog ugovora 1699. godine. Riječni sljevovi tromeđe, slično kao i razdjelnica Velebita i Dinare imali su u tome svog udjela. A to je već bio put iz geostrategije u ekološku mikrohistoriju.

Zaključak

Makrohistorijski problemi uvijek imaju svoje mikrohistorijske aspekte. Vrijedi i obrnuto. Ovdje je riječ o tome da je u golemom spletu Dinarskih planina povijesno najvitalniji, ali i najkonfliktniji onaj komunikacijski koridor koji podržavaju riječni vodotoci i iz perspektive Jadranskog slijeva i iz perspektive Crnomorskog sliva. To je slučaj višerjeđa na *Triplex Confinium*. Ranonovovjekovna kartografija je postupno i teško rješavala probleme prezentacije riječnih vodotoka, osobito u planinskim predjelima, ali ih je s manje ili više uspjeha postavljala, i to na način koji je jezikom suvremenika omogućavao razumijevanje njihovih mnogostrukih značenja. Primjer višerjeđa na *Triplex Confinium* u tom je smislu instruktivan.

Izvori i literatura

- Centro di ricerche storiche di Rovigno, Fondo carte geografiche (Centar za povijesna istraživanja u Rovinju, Zbirka geografskih karata), n. inv 49/CG-2011, 13/CG-2011, 20/CG-2005, 34/CG-2005, 72/CG-2011.
- Brausinger, Hermann; Breyer, Klaus; Korff, Gottfried /ur./ (1999): *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus*, München: Verlag C. H. Beck: München.
- Dubolnić, Martina (2007), *Argyruntum* i njegov teritorij u antici, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49 (1): 1–58.
- Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 1 – 8, Leksikografski zavod FNRJ/Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1955. – 1971. (prvo izdanje)
- Ivetić, Egidio (2014): *Adriatico orientale. Atlante storico di un litorale mediterraneo*, Rovigno – Fiume – Trieste: Centro di ricerche storiche – Unione italiana – Università Popolare.
- Lovrić, Ivan (1948): *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice* (preveo Mihovil Kombol), Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije.
- Kosseleck, Reinhart (2002): *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*, Stanford University Press.
- Kozličić, Mithad (1990): *Historijska geografija istočnog Jadrana u Starom vijeku*, Split: Književni krug.
- Kozličić, Mithad (2003): *Regiones flumina Unnae et Sanae in veteribus tabulis geographicis / Unasko-sansko područje na starim geografskim kartama (Iz-*

- bor karata, planova, veduta i kontekstu historije Unsko-sanskog područja od kraja 15. do početka 18. stoljeća*, Sarajevo – Bihać: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine – Arhiv Unsko-sanskog kantona.
- Kozličić, Mithad; Bratanić, Mateo; Uglešić, Sanda (2011): Hrvatsko-bosansko-hercegovačko razgraničenje na Pounju od 17. do 20. stoljeća prema izvornoj kartografskoj građi, *Geoadria* 16 (1): 27–91.
- Marković, Mirko (1993): *Descriptio Croatiae. Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Zagreb: Naprijed.
- Mishkova, Diana: Scale and Cognition in Historical Constructions of Space, URL: <http://www.nnet.gr/historein/historeinfiles/histvolumes/hist10/historein10-mishkova.pdf> (10.10.2015.).
- Roksandić, Drago (1999–2000): Dinara kao ekohistorijski problem: ranonovovjekovni kartografski aspekti, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 32–33: 333–343.
- Roksandić, Drago (2003): Prostor Tromede: varijacije na temu o Dinari, u: D. Roksandić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500 – 1800.*, Zagreb: Barbat, 53–71.
- Schubert, Rikard (1909): *Geologija Dalmacije*, Zadar: Matica dalmatinska.
- Shama Simon (1995): *Landscape and Memory*, New York: Vintage Books.
- Slukan Altić, Mirela (2003): *Povijesna kartografija. Kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Samobor: Meridijani.
- Slukan Altić, Mirela (2007): *Povijesna geografija rijeke Krke. Kartografska svjedočanstva*, Šibenik: Javna ustanova Nacionalni park Krka i Znanstveni projekt “Titius”.
- Stagl, Justin (1995): *A History of Curiosity. The Theory of Travel, 1550 – 1800. Studies in Anthropology and History*, London – New York: Routledge.
- Šarić, Marko (2010): Planine i morlački svijet u Dalmaciji: ekohistorijski osvrt, *Ekonomska i ekohistorija* 6: 55–94.
- Todorova Maria (1999): *Imaginarni Balkan*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Veliki atlas Hrvatske* (2012), Zagreb: Mozaik knjiga.
- <http://www.mapsofworld.com/cartography/modern/rigobert-bonne.html> (10.10.2015.).
- http://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-cantelli_%28Dizionario-Biografico%29/ (11.10.2015.).

Drago Roksanđić
Nicolo Sponza

UDC: 94(497.5) „15/17“
Original scientific paper

***TRIPLEX CONFINIUM (TROMEĐA) AS MULTIPLE
RIVER VALLEY***

Early Modern Cartographic Contrasts

Abstract: *Triplex Confinium (Croatian: Tromeđa) originally is a mountain peak in the vicinity of Knin in Croatia which was chosen by peace negotiators, authorized by the Habsburg Court, the Ottoman Sultan and the Venetian Doge in 1699 to settle down imperial borderlines, as the place at which those three borderlines came across each other. Historical implications of that delineation, affecting the whole space between the Adriatic and the Danube, and, in particular, the region linking the Adriatic littoral and the Dinaric mountain chain in Croatia and Bosnia and Hercegovina, are innumerable. That makes Triplex Confinium a symbol for a variety of complex inter- and transcultural phenomena. What has not been properly investigated until now is an ecohistorical phenomenon, related to the fact that springs of rivers Cetina, Krka, Una and Zrmanja are intervoven with each other in the subregion of Knin. Each of those rivers, taking its own direction, defines in environmental terms the Triplex Confinium as an eco-system, (re)creating a space which was originally defined “from above”. Early modern Triplex Confinium in eco-historical terms is the major topic of this contribution. (...)*

Key-words: *Triplex Confinium (Tromeđa), imperial multiple borderland, Adriatic Sea, Dinaric Alps, rivers of the Triplex Confinium*

Drago Rokсандić
Nicolo Sponza

UDC: 94(497.5) „15/17“
Lavoro scientifico originale

TRIPLEX CONFINIUM (TROMEĐA) COME IL CENTRO DEI FIUMI I PRIMI ANTICIPI CONTRASTI CARTOGRAFICI

Riassunto: *Il termine Triplex Confinium (Tromeđa) è il fenomeno originariamente imperiale, il costrutto della demarcazione asburgo-veneto-ottomana con numerose implicazioni storiche, attuale fino ad oggi. Eco-storicamente, Tromeđa è un punto immaginario che “rete” le fonti di Cetina, Krka, Una e Zrmanja infatti, i loro bacini. I tentativi per l’approccio di Tromeđa in un modo eco-storicamente dalle fiumi sono rari. Così limitiamo nell’epoca „dell’era classica” della storia di Tromeđa.*

Parole chiave: *Triplex Confinium (Tromeđa), tanti limiti imperiali, mare Adriatico, Podinarje, fiume a Tromeđa*